

Kriteria pemilihan calon dan parti dalam pilihan raya umum Dewan Undangan Negeri Sarawak

Junaidi Awang Besar¹, Mohd Fuad Mat Jali¹, Yahaya Ibrahim¹, Khaidzir Hj. Ismail², Noor Aziah Hj. Mohd Awal³, Jeniri Amir⁴, Ahi Sarok⁵, Rosmadi Fauzi⁶, Amer Saifude Ghazali⁶

¹Pusat Pengajian Sosial, Pembangunan dan Persekitaran, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia, ²Pusat Pengajian Psikologi dan Pembangunan Manusia, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia, ³Fakulti Undang-Undang, Universiti Kebangsaan Malaysia, ⁴Jabatan Komunikasi, Fakulti Sains Sosial, Universiti Malaysia Sarawak, ⁵Jabatan Politik dan Hubungan Antarabangsa, Fakulti Sains Sosial, Universiti Malaysia Sarawak, ⁶Jabatan Geografi, Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya

Correspondence: Junaidi Awang Besar (email: jab@ukm.my)

Abstrak

Dalam sesuatu pilihan raya, setiap parti akan meletakkan calon yang terbaik untuk memastikan ianya dipilih oleh pengundi. Sebaliknya, pengundi pula mempunyai kriteria calon yang mereka akan pilih di samping ideologi politik yang dianuti oleh calon. Oleh itu, parti politik sama ada Barisan Nasional (BN) mahupun parti pembangkang berusaha sedaya upaya untuk memperkenalkan calon mereka melalui kempen untuk menjelaskan manifesto parti. Sehubungan itu, adalah tujuan kertas kerja ini untuk membincangkan kriteria calon dan parti yang dimahukan oleh pengundi Sarawak. Kajian melalui soal selidik di lapangan yang dilakukan sebelum hari mengundi di 50 kawasan Dewan Undangan Negeri (DUN) menunjukkan majoriti daripada responden memilih calon yang berjiwa dan mesra rakyat, diikuti personaliti kepimpinan yang baik, jujur dan amanah serta tidak mengamalkan rasuah. Bagi parti politik pula, mereka akan memilih parti yang memperjuangkan ketelusan, keadilan, hak asasi dan anti-rasuah serta yang mampu membawa pembangunan dan membasmi kemiskinan. Keputusan Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri Sarawak (PRU DUN) Sarawak 2011 menunjukkan pola pengundian kaum Melayu/Melanau terus bertahan dengan sedikit peningkatan kepada Barisan Nasional (BN) namun bagi kaum Cina memperlihatkan sokongan mereka semakin meningkat kepada parti-parti pembangkang iaitu DAP dan PKR manakala bagi kaum Dayak (Iban, Bidayuh dan Orang Ulu) pula menunjukkan berlaku sedikit kemerosotan terhadap sokongan kepada BN. Kepemimpinan negeri Sarawak dan penunaian keperluan pengundi menjadi faktor penting kepada pola pengundian dalam PRU DUN Sarawak 2011. Justeru, kertas artikel ini akan menyingkap kriteria pemilihan calon dan parti serta pola pengundian mengikut etnik dalam PRU DUN Sarawak 2011.

Katakunci: etnik, kriteria calon, parti, personaliti, pilihan raya, pola pengundian

Preferential criteria of candidate and party during general elections in the State Legislative Assembly of Sarawak

Abstract

In an election, each party would be best placed candidate to ensure they are elected by the voters. Instead, voters will have the criteria they will choose the candidates as well as political ideology professed by the candidate. Thus, whether a political party, Barisan Nasional (BN) and opposition parties make every effort to introduce their candidates through a campaign to explain the party's manifesto. Accordingly, the purpose of this paper to discuss the criteria for candidates and the party favored by the voters of Sarawak. Based on the study through field surveys done before the day of voting in 50 state constituencies (DUN), the findings show that a majority of the respondents chose

candidates minded and friendly people followed by the personality of good leadership, honesty and trust and not corrupt. For political parties, they will choose the party who fought for transparency, justice, human rights and anti-corruption, and that will bring about development and eradicating poverty. General Election Results Sarawak State Legislative Assembly shows the pattern of voting in 2011 Sarawak Malay / Melanau to survive with little increase in the Barisan Nasional (BN) but for the Chinese to show their support for increasing the opposition parties namely DAP and PKR while for the Dayak (Iban, Bidayuh and Orang Ulu) shows a slight decline of support for the BN. The state leadership and voters needs to be an important factor to a pattern of Sarawak state assembly polls in general election of 2011. Therefore, this article notes would reveal the party's candidate selection criteria and the pattern of ethnic voting in the Sarawak state assembly general election 2011.

Keywords: criteria of candidates, elections, ethnicity, parties, personality, voting patterns

Pengenalan

Pilihan Raya Umum Dewan Undangan Negeri 2011 (PRU DUN 2011) Sarawak telah diadakan pada 16 April 2011 dan penamaan calon pula pada 6 April 2011. Pilihan raya ini diadakan berikutan pembubaran Dewan Undangan Negeri (DUN) Sarawak pada 21 Mac 2011, setelah Suruhanjaya Pilihan Raya (SPR) menerima pemakluman rasmi pembubaran DUN daripada Yang Dipertua Negeri Sarawak, Tun Abang Muhammad Salahuddin Abang Barieng. Berikutan dengan itu, pilihan raya negeri diadakan di Sarawak untuk kali yang ke-10. Dalam pilihan raya ini, SPR menggunakan daftar pemilih suku pertama, kedua, ketiga dan empat tahun 2010 yang diwartakan pada 25 Mac iaitu membabitkan seramai 979,796 pengundi iaitu 961,433 pemilih biasa dan 18,363 pemilih pos. Dalam pilihan raya ini, sebanyak 71 kawasan DUN dipertandingkan dan hasilnya Barisan Nasional (BN) memperolehi kemenangan majoriti 2/3 dalam pilihan raya ini dengan memenangi 55 kerusi. Majoriti pengundi berkelakuan seperti pengguna yang memikirkan faedah hasil daripada pilihan yang dibuat. Tingkah laku mereka boleh diukur melalui peratusan keluar mengundi, pola pemilihan calon dan parti. Pembentukan tingkah laku bermula dari sikap seseorang iaitu perbuatan atau pandangan terhadap sesuatu pendapat dan fikiran. Ia adalah perasaan individu, kumpulan, objek, persekitaran, idea, konsep dan tindakan, dan akhirnya lahirlah kepercayaan, penilaian dan keinginan terhadap sesuatu. Tingkah laku pengundi boleh berubah dan hubungan tingkah laku dengan politik adalah apabila pengundi mula memutuskan untuk memilih sesebuah parti dan dizahirkan melalui kertas undi. Bagi calon atau parti politik, perubahan dan faktor yang menentukan pengundi membuat pilihan amat diperlukan. Mereka perlu mengetahui kriteria yang dikehendaki oleh pengundi dalam membuat keputusan untuk memilih calon dan parti yang bertanding. Menerusi pengetahuan dan maklumat tersebut, pelbagai strategi boleh dirancang yang bermatlamatkan kemenangan. Pola pengundian mengikut kaum pula menunjukkan kawasan majoriti etnik Melayu/Melanau dan bidayuh menunjukkan peningkatan sokongan kepada BN manakala kawasan majoriti etnik Cina beralih kepada DAP dan PKR manakala undi etnik Iban dan Orang Ulu sedikit beralih kepada PKR dan DAP. Justeru, kertas artikel ini akan menyingkap kriteria pemilihan calon dan parti serta pola pengundian mengikut etnik dalam PRU DUN Sarawak 2011.

Kajian literatur

Kajian-kajian awal terhadap politik Sarawak serta faktor calon dan parti dalam menentukan pilihan politik pengundi banyak dijalankan oleh pengkaji dalam dan luar negara. Ahmad Nidzammuddin Sulaiman & Neilson Ilan Mersat (1994) telah menyentuh mengenai kegagalan tentangan PBDS dan bantuan 'dayakismenya' terhadap BN3 yang menggunakan strategi politik pembangunan dalam pilihan raya DUN 1991. Aeria (1997) telah membincangkan tentang politik pembangunan dan pilihan raya negeri Sarawak 1996. Perbincangan adalah berkaitan strategi BN mendekati pengundi dengan menggunakan strategi politik pembangunan. Manifestasi kempen dilihat cukup berpengaruh dalam pengagihan projek-projek pembangunan dan pemberian sumber-sumber awam serta wang untuk menjamin kemenangan BN.

Mohd Faisal Syam Abdol Haziz et al. (2002) dalam kajian tingkah laku pengundian semasa berlangsungnya pilihan raya parlimen Sarawak mendapati faktor isu lokal iaitu pembangunan setempat mempengaruhi keputusan pilihan raya di Sarawak di samping faktor-faktor latar belakang masyarakat, kebudayaan, kepercayaan, sejarah politik, parti politik dan persekitaran. Kajian Wan Abdul Rahman Wan Abdul Latif dan Mohd Fuad Mat Jali (2003) mendapati bahawa proses pilihan raya DUN Sarawak secara umumnya masih berkisar di sekitar 'politik pembangunan. Selain itu faktor ideologi dan institusi turut mempengaruhi keputusan pilihan raya tersebut. Turut dinyatakan, kekuatan BN terletak pada kelebihan material dan sumber manusia iaitu keupayaannya menempatkan isu-isu politik pembangunan dan isu etnisiti secara berkesan dan sekaligus meraih kejayaan.

Misliyana (2003) dalam kajian tentang tingkah laku pengundi di Betong, Sarawak mendapati bahawa pembangunan mempunyai hubungan yang rapat dengan tingkah laku pengundi. Hubungan ini dipengaruhi oleh kesedaran pengundi terhadap kepentingan pembangunan yang semakin giat dirancang dan dilaksanakan di Betong. Hanapi Dollah (2008) dalam kajian tentang politik Melanau di Sarawak mengagagakan bahawa politik pembangunan sangat mempengaruhi perasaan pengundi di Sarawak melalui peranan hubungan kebergantungan/penaungan antara Parti Pesaka Bumiputera (PBB) dengan orang Melanau. Mereka memberi sokongan penuh kepada Ketua Menteri, Pehin Sri Abdul Taib Mahmud sehingga kawasan mereka yang dominannya di Balingian, Mukah menjadi kubu kuat kepada Barisan Nasional di Sarawak. Ansir Salim dan Ajis Lepit (2008) dalam kajian tentang pilihan raya ke-12 di Sabah mendapati, pengundi masyarakat Islam menolak calon BN namun faktor politik wang mampu mengubah keputusan kepada sebaliknya.

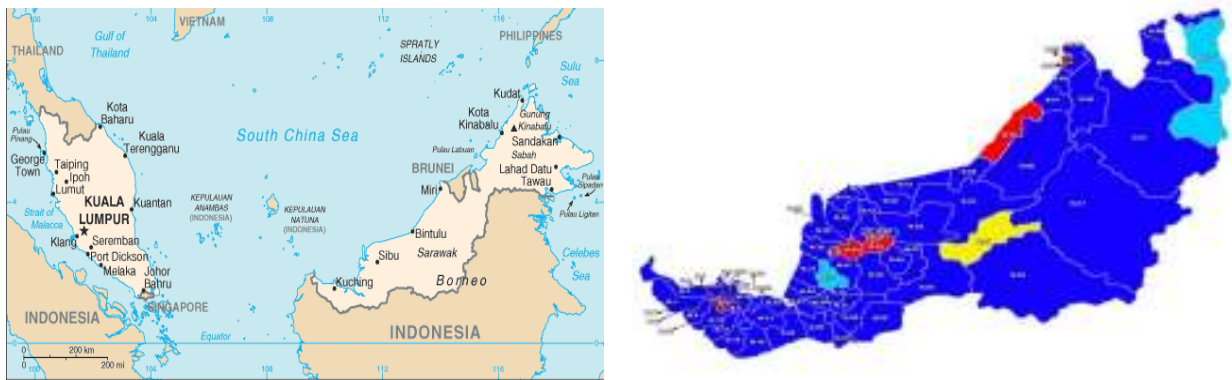
Junaidi Awang Besar et al. (2009) dalam kajian tentang pandangan pengundi menjelang pilihan raya di Batang Air, Sarawak mendapati bahawa 88.6 peratus pengundi menyatakan BN akan memenangi pilihan raya tersebut berbanding PKR 3.6 peratus. Setelah pilihan raya kecil diadakan, hasilnya dimenangi BN dengan majoriti yang bertambah lebih sekali ganda iaitu dari 806 undi kepada 1,854 undi dan ini membuktikan sentimen 'politik pembangunan' terus kekal di kawasan tersebut kerana pembangunan hanya dapat dijalankan dengan memilih parti yang memerintah sesebuah negeri. Kajian oleh Mohd Fuad dan Junaidi (2009) dalam pilihan raya kecil kawasan Parlimen Kuala Terengganu pula mendapati bahawa 61.6 peratus daripada responden memilih calon yang mempunyai pendidikan agama yang tinggi, diikuti personaliti kepimpinan yang baik dan ideologi perjuangan parti. Sehubungan itu mereka akan memilih parti yang memperjuangkan agama dan bangsa, ketelusan, keadilan, hak asasi dan anti-rasuah serta yang mampu membawa pembangunan dan membasmi kemiskinan. Fenomena tersebut mempengaruhi pilihan parti dan 36 peratus menyatakan mereka akan mengundi PAS berbanding dengan BN 13 peratus.

Zaini Othman dan Nidzam Sulaiman (2009) dalam kajian tentang pembangunan politik di Sarawak menyatakan, kuasa hegemoni BN di Sarawak yang memerintah sejak 1963 terus kukuh secara institusional dan sosiologikal. Ini dilakukan melalui strategi hegemoni iaitu *coercive administrative approach* dan *cultural re-orientation*. Strategi ini telah berjaya mengukuhkan kedudukan hegemoni BN dalam konteks pembangunan ekonomi politik di Sarawak. Mohd Fuad Mat Jali (2009) dalam kajian tentang parameter pemilihan calon dan parti dalam Pilihan Raya Sarawak 2006 mendapati walaupun pola perlakuan politik berubah mengikut keadaan persekitaran dan isu semasa, namun parameter seperti kepimpinan dan personaliti calon, manifesto dan pelaksanaan pembangunan menjadi teras dalam membuat keputusan memilih calon dan parti politik. Parameter pengundi mestilah selari seperti yang dipunyai oleh calon dan parti. Sekiranya tidak sama, akan berlaku pergeseran antara aspirasi pengundi, calon dan parti. Ismail Ali dan Mosli Tarsat (2009) telah meneliti keupayaan pakatan pembangkang yang memenangi beberapa kerusi dalam Pilihan Raya Negeri Sarawak 2006. Hasilnya, mereka menyatakan bahawa kejayaan parti pembangkang memenangi beberapa kerusi DUN Sarawak dalam pilihan raya tersebut boleh dikaitkan dengan manifesto parti yang memenuhi aspirasi pengundi dan personaliti calon. Kejayaan pembangkang ini merupakan satu tamparan besar kepada imej dan kredibiliti BN Sarawak dan Pusat.

Metodologi dan kawasan kajian

Data kajian ini diperolehi melalui dua sumber utama iaitu sumber primer dan sekunder. Data primer diperolehi melalui pemerhatian di lapangan dan temu bual bersemuka terhadap responden di kawasan terpilih untuk melihat dinamika struktur budaya politik, keadaan persekitaran ruang atau kawasan yang relevan. Seterusnya, kajian lapangan pra-pilihan raya diadakan di negeri Sarawak yang dilakukan bermula pada 26 Februari hingga 27 Mac 2011. Seramai 5,000 responden/pengundi yang berumur 21 ke atas telah dipilih daripada 50 kawasan DUN. Sumber sekunder diperolehi melalui kaedah kepustakaan dan rujukan atas talian internet yang digunakan untuk mendapatkan data sekunder yang berkaitan data pembangunan kawasan kajian dan persepsi pihak yang berkenaan terhadap pola pengundian mengikut etnik dalam PRU DUN Sarawak 2011.

Sarawak merupakan sebuah negeri yang berbilang etnik dengan jumlah penduduknya lebih kurang 2.3 juta orang. Negeri ini terdiri daripada 28 kaum dan suku kaum utama jika diklasifikasikan dari segi bilangan, persamaan bahasa atau dialek pertuturan, adat budaya dan agama. Sungguhpun demikian, kaum-kaum berkenaan boleh diklasifikasikan kepada 5 kumpulan utama iaitu Iban, Cina, Melayu dan Melanau, Bidayuh dan Orang Ulu. Tiada majoriti yang ketara antara kaum utama di Sarawak kerana dari segi jumlah penduduk, masyarakat Melayu dan Melanau mewakili kira-kira 27.5 peratus, Iban 29.5 peratus, Cina 28 peratus, Bidayuh 8 peratus dan Orang Ulu 6 peratus (www.statistics.gov.my). Negeri Sarawak berkedudukan di bahagian Malaysia Timur iaitu di Kepulauan Borneo (barat kepulauan), berkeluasan 124,449 km persegi (37.7 peratus daripada keluasan Malaysia) iaitu negeri terbesar di Malaysia. Dari sudut persempadanan bahagian pilihan raya (geografi pilihan raya) Sarawak mempunyai 31 kawasan Parlimen dan 71 kawasan Dewan Undangan Negeri (DUN). Dalam PRU DUN Sarawak 2011, BN menang di 55 DUN (berwarna biru), DAP 12 (merah), PKR 3, (biru muda) dan Calon Bebas 1 (kuning) (Rujuk Rajah 1).

Rajah 1. Lokasi Negeri Sarawak

Sumber: <http://ww2.utusan.com.my/utusan/special.asp?pr=pilihanraya2011&pg=wilayah.htm>

Kriteria pemilihan calon

Responden ditanya mengenai kriteria pemilihan calon. Secara dominannya, 36.4 peratus menyatakan pemilihan calon dibuat berdasarkan calon yang berkeperibadian jujur, amanah dan bersih daripada rasuah (Rujuk Jadual 1). Responden inginkan calon/pemimpin yang bertanggungjawab mewakili rakyat dengan mementingkan keperluan dan kehendak rakyat tanpa mementingkan diri sendiri dalam membuat sesuatu keputusan. Faktor tersebut digandingkan dengan personaliti kepimpinan dan mesra rakyat. Aspek kepimpinan dan personaliti calon turut menjadi kriteria kepada pengundi untuk memilih calon yang disokong iaitu pemimpin yang berwibawa, tegas, boleh berdebat dalam memperjuangkan isu/hak rakyat,

berketerampilan, berpendidikan tinggi, serta berpengetahuan agama. Ciri-ciri tersebut dilihat oleh pengundi dapat menyerlahkan tokoh kepemimpinan seseorang calon yang mereka pilih di samping mempunyai personaliti yang baik. Personaliti yang baik bermaksud calon tersebut mestilah bersikap terbuka, mudah ditemui, mesra rakyat dengan mengadakan lawatan atau ‘turun padang’ ke kawasan mereka. Mereka juga inginkan pemimpin yang senang mendampingi rakyat tanpa sebarang protokol yang menyukarkan rakyat untuk bertemu dan mengadu masalah yang dihadapi oleh mereka. Responden juga mementingkan pemilihan calon yang mempunyai kaliber dan berkarisma dengan kepetahan berucap serta berpengalaman dalam aktiviti kemasyarakatan baik melalui agensi Kerajaan mahupun Badan Bukan Kerajaan (NGO). Calon juga perlu mempunyai perancangan kemajuan masa depan dalam jangka masa panjang atau berwawasan serta bervisi. Pemimpin yang hebat ialah pemimpin yang kreatif dan berfikiran terkehadapan kerana pembangunan fizikal dan spiritual bersifat dinamik dan berubah mengikut peredaran zaman serta perkembangan teknologi komunikasi dan maklumat.

Jadual 1. Ciri-ciri calon yang disokong

Perkara	Peratus
Calon yang jujur, amanah dan bersih daripada rasuah	36.4
Calon yang berjiwa/mesra rakyat/turun padang	33.2
Calon mempunyai karisma dan ketokohan	17.5
Calon berkelayakan akademik tinggi	6.6
Calon tempatan	5.3

Kriteria pemilihan parti

Bagi parti politik pula, 34.7 peratus responden memilih parti politik yang memperjuangkan isu kemanusiaan (ketelusan, rasuah, hak asasi), diikuti 26.9 peratus yang dapat menunaikan janji (Rujuk Jadual 2). Jika dilihat kepada kriteria pemilihan parti dengan merujuk kepada lokasi keterbandaran responden, didapati majoriti responden di kawasan bandar memilih parti yang memperjuangkan isu kemanusiaan seperti ketelusan, keadilan dan hak asasi. Ini berbeza dengan responden di kawasan luar bandar yang lebih mementingkan parti yang dapat memacu pembangunan dari aspek infrastruktur, kemudahan awam, ketersampaian, kemiskinan serta pembangunan tanah dan bandar dan dapat menyumbang aspek material kepada mereka. Hal ini demikian kerana di kawasan bandar sudah terdapat kesemua kemudahan asas yang diperlukan seperti jalan raya, bekalan air dan elektrik, sekolah dan sebagainya berbanding kawasan luar bandar yang agak ketinggalan dari sudut kemudahan asas tersebut. Di kawasan bandar juga faktor ideologi, kepemimpinan dan isu semasa seperti isu ekonomi, rasuah, harga barangan, sistem penyampaian dan penyelenggaraan kemudahan awam merupakan kriteria utama penilaian pengundi terutamanya kaum Cina dalam memilih calon dan parti yang bertanding.

Parti politik perlu mendahulukan kehendak rakyat dengan memperjuangkan isu ketelusan, anti rasuah dan mementingkan hak asasi kerana hanya parti yang dipercayai dan berprinsip akan disokong rakyat dan terus menang dalam setiap pilihan raya yang mendatang. Rakyat juga mendokong demokrasi dan hak asasi kerana mereka akan lebih selesa jika pandangan mereka turut diambil kira oleh parti terutama dalam merangka manifesto parti dalam kempen pilihan raya kelak. Responden juga menyokong parti politik yang realistik dalam menjanjikan sesuatu perkara terutamanya perkara-perkara yang mementingkan rakyat dalam soal ekonomi mikro (ekonomi rakyat) yang berlegar pada isu harga barang, gaji minimum, bil elektrik dan air, kemudahan infrastruktur dan sistem penyampaian perkhidmatan awam. Parti politik juga perlu mengutamakan pemilihan calon yang berwibawa dan dilihat bersih serta tidak mengambil kesempatan untuk mengutamakan diri sendiri dan kaum kerabat semata-mata jika diberi peluang dipilih sebagai pemimpin kelak. Rakyat juga akan memilih parti yang dapat memacu pembangunan dan membasmi kemiskinan. Pengundi di Sarawak berpegang kepada sentimen ‘politik pembangunan’. ‘Politik pembangunan’ merupakan perkara utama dalam kemajuan sosioekonomi sesuatu kawasan, terutamanya

di kawasan mundur di bahagian pedalaman. Politik pembangunan dapat difahami melalui projek pembangunan fizikal dan modal insan yang memberi faedah yang tersirat kepada rakyat antaranya ialah meningkatkan pendapatan rakyat, menambahkan peluang pekerjaan, menambahkan peluang perniagaan, menaikkan taraf ekonomi rakyat, meningkatkan taraf pendidikan serta pemikiran dan juga pelbagai lagi faedah yang bakal diterima oleh rakyat sekiranya pembangunan berada di kawasan mereka. Dalam konteks negeri Sarawak, negeri tersebut hampir keseluruhannya merupakan kawasan pedalaman dan jaringan perhubungan dan pengangkutan memainkan peranan utama dalam memangkin pembangunan kawasan. Justeru, mereka akan menyokong parti yang dapat memberi faedah kepada mereka untuk menjana pembangunan yang berterusan dari semasa ke semasa.

Jadual 2. Ciri-ciri parti politik yang disokong

Perkara	Peratus
Yang memperjuangkan isu kemanusiaan (ketelusan, rasuah, hak asasi)	34.7
Yang dapat menunaikan janji	26.9
Yang mempunyai calon yang berwibawa, bersih dan berpendidikan tinggi	18.4
Yang memacu pembangunan dan membasmi kemiskinan	10.5
Yang mampu memelihara agama dan bangsa	9.5

Sokongan pra-pilihan raya

Semasa kajian dijalankan, pengundi (69 peratus) Sarawak menyatakan akan mengundi BN. Kebanyakan daripada responden memilih parti BN kerana mereka menganggap BN telah mempunyai trek rekod pemerintahan yang berjaya sejak merdeka hingga sekarang dan dapat menyatukan semua kaum sejak sekian lama. Bagi mereka yang menyokong BN juga berpandangan bahawa BN sudah teruji dan terbukti berjaya memajukan bangsa, agama dan negara dengan mengambil kira toleransi, hormat-menghormati dan perpaduan antara kaum dan agama berlandaskan prinsip Rukunegara dan Perlembagaan Persekutuan. Mereka juga menyokong BN kerana pengalaman dan kecemerlangan BN dalam memacu kemajuan negara dan masyarakat selama ini. Faktor lain yang menyumbang kepada keyakinan responden kepada BN adalah disebabkan pengundi masih yakin terhadap BN dengan dasar politik yang bertunjangkan 'politik pembangunan'. Isu/sentimen yang dimainkan pembangkang tidak diterima baik pengundi terutamanya kaum Melayu/Melanau. Keberkesanan jentera kempen BN yang cukup efektif berbanding jentera kempen pembangkang juga tidak boleh dinafikan. Ini ditambah lagi dengan barisan calon BN yang lebih berwibawa, berpengalaman dan berkelulusan tinggi. Kesepakatan amat longgar dalam kalangan pembangkang juga menyumbang kepada sokongan padu kepada BN.

Analisis pola pengundian mengikut etnik dalam PRU DUN Sarawak 2011

Secara keseluruhannya, kemenangan kawasan DUN oleh parti-parti politik yang bertanding mengikut etnik dapat dilihat pada Jadual 3.

Jadual 3. Jumlah kerusi DUN yang dimenangi parti politik mengikut etnik dalam PRU DUN Sarawak 2011

BN					PKR			DAP	Bebas	JUMLAH
Melayu/ Melanau	Iban	Bidayuh	Orang Ulu	Cina	Iban	Orang Ulu	Cina	Cina	Iban	
26	20	6	1	2	1	1	1	12	1	71

Jadual 3 menunjukkan BN menang masing-masing 100 peratus (26 kerusi DUN) kawasan majoriti Melayu/Melanau dan kesemua 6 kerusi DUN majoriti etnik Bidayah; dan 91.0 peratus (20 daripada 22 kerusi DUN) kawasan majoriti etnik Iban. DAP pula menang 80.0 peratus (12 daripada 15 kerusi DUN) kawasan majoriti etnik Cina. Sokongan etnik Melayu/Melanau dan kaum Dayak terhadap BN dikaitkan dengan sentimen ‘politik pembangunan’. Sentimen ‘politik pembangunan’ terus mempengaruhi undi kaum Melayu/Melanau serta Bumiputera Sarawak untuk terus bersama BN. ‘Politik pembangunan’ merupakan perkara utama dalam kemajuan sosioekonomi sesuatu kawasan, terutamanya di kawasan mundur di bahagian pedalaman. Politik pembangunan dapat difahami melalui projek pembangunan fizikal dan modal insan yang memberi faedah yang tersirat kepada rakyat antaranya ialah meningkatkan pendapatan rakyat, menambahkan peluang pekerjaan, menambahkan peluang perniagaan, menaikkan taraf ekonomi rakyat, meningkatkan taraf pendidikan serta pemikiran dan juga pelbagai lagi faedah yang bakal diterima oleh rakyat sekiranya pembangunan berada di kawasan mereka. Dalam konteks negeri Sarawak, negeri tersebut hampir keseluruhannya merupakan kawasan pedalaman dan jaringan perhubungan dan pengangkutan memainkan peranan utama dalam memangkin pembangunan kawasan.

Istilah “Politik Pembangunan” telah dipopularkan oleh Ketua Menteri Sarawak sekarang iaitu YAB Pehin Sri Haji Abdul Taib Mahmud dalam setiap ucapan beliau ketika majlis pemimpin bersama rakyat atau dalam program-program perasmian projek pembangunan sama ada dalam upacara pecah tanah mahupun perasmian pembukaan infrastruktur-infrastruktur baru di Sarawak. Ketika berkempen dalam pilihan raya di Sarawak, beliau mengistilahkan politik pembangunan sebagai ‘gaya Sarawak’ yang menekankan pembangunan infrastruktur dan sosioekonomi secara berterusan dengan mengekalkan BN sebagai parti pemerintah di Sarawak (Abdul Taib Mahmud, 2000). Terdapat beberapa janji pilihan raya yang dibuat oleh BN dalam PRU DUN Sarawak 2011 dan ia telah menarik minat kaum Melayu/Melanau dan Dayak di Sarawak untuk terus menyokong BN, antaranya:

- Baki pinjaman rumah penduduk Sungai Asap merangkumi 1,500 keluarga sebanyak RM41 juta dilupuskan.
- Kerajaan memperuntukkan RM1.14 juta untuk melatih penduduk kampung dalam pertanian dan kemahiran teknikal.
- RM100,000 untuk meningkatkan kemudahan asrama pelajar sekolah.
- RM62 juta untuk membina jalan menghubungi Baku dan Belaga sepanjang 37 km.
- RM46 juta untuk membina klinik yang dilengkapi dengan 20 buah katil, mesin x-ray dan doktor.
- RM2.3 juta untuk bina jambatan Sg Linau, tadika di Lusong Laku, menaik taraf SMK Belaga dan lain-lain sekolah sekitarnya.
- 1Malaysia Development Berhad pula menumbang RM972,900 untuk membina 9 rumah arau dan bantuan persekolah di Belaga, Kapit dan Lubok Antu.
- Pelajar-pelajar sekolah rendah di Belaga akan diberikan bantuan RM450 manakala pelajar sekolah menengah pula akan mendapat RM600.
- RM5 juta untuk Bakun Development Fund termasuk membantu para pelajar miskin.

Selain itu, pengundi etnik Melayu/Melanau juga terus memberi kepercayaan kepada BN yang diketuai pemimpin etnik Melanau (Tan Sri Taib Mahmud) untuk memerintah Sarawak. Kepercayaan ini dikaitkan dengan sentimen pengundi Melayu/Melanau yang tetap inginkan pemimpin yang sebangsa dan seagama dengan mereka untuk memimpin negeri Sarawak ini. Mereka seterusnya khuatir serta bimbang dengan parti pembangkang (Pakatan Rakyat) yang secara terbuka mencalonkan Pengerusi PKR Sarawak (Baru Bian) yang juga daripada etnik bukan Melayu/Melanau (Orang Ulu) yang beragama Kristian akan menggugat kepentingan orang Melayu/Melanau dan agama Islam. Justeru, parti pembangkang gagal memperolehi undi yang memberangsangkan daripada pengundi Melayu/Melanau seterusnya gagal memenangi sebarang kerusi majoriti Melayu/Melanau. Dalam PRU DUN Sarawak 2011, 27.5 peratus (269,425 daripada 979,796 pemilih di Sarawak) adalah pemilih daripada etnik Melayu/Melanau dan keputusan politik etnik Melayu/Melanau dalam PRUN Sarawak menunjukkan berlaku peningkatan undi popular BN oleh etnik tersebut daripada 78.3 peratus (PRU DUN 2006) kepada 79.6 peratus (PRU DUN 2011). Namun, sokongan terhadap BN bagi etnik Dayak (Iban, Bidayah dan Orang Ulu), berlaku sedikit

penurunan daripada 63.9 peratus (PRUN 2006) kepada 56.7 peratus (PRU DUN 2011) iaitu berkurang sebanyak 7.2 peratus.

Faktor pengundi Cina Sarawak dilihat berombak antara pilihan raya negeri 1999, 2001 dan 2006. Misalnya dalam pilihan raya negeri 2001 sokongan pengundi Cina kepada SUPP memuncak kepada 66.2 peratus, tetapi merundum kepada 45.1 peratus tahun 2006. Kesannya pada pilihan raya umum 2008 di peringkat Parlimen, prestasi BN khususnya SUPP kembali pulih apabila menerima lonjakan undi dan berjaya mengekalkan kawasan tradisi di semua parlimen kecuali Bandar Kuching kekal dimenangi DAP namun merudum dalam pilihan raya kecil (Sibu). Berdasarkan realiti ini juga, pilihan raya kecil Sibu telah menjadi titik perubahan sokongan pengundi Cina dalam Pilihan Raya Umum Negeri (PRU DUN) Sarawak dan hasilnya SUPP tewas teruk kepada Pakatan Pembangkang/Pakatan Rakyat (DAP dan PKR) di 13 daripada 15 kawasan majoriti etnik Cina yang ditandinginya yang terletak di kawasan bandar dan pinggir bandar. Di Sarawak, 31.5 peratus (308,694 daripada 979,796 pemilih di Sarawak) adalah pemilih daripada etnik Cina dan keputusan politik etnik Cina dalam PRU DUN Sarawak menunjukkan berlaku peningkatan undi popular Pakatan Pembangkang/Pakatan Rakyat daripada 54.9 peratus (PRU DUN 2006) kepada 74.5 peratus (PRU DUN 2011) iaitu peningkatan sebanyak 19.5 peratus. Sokongan padu pengundi Cina kepada DAP dikuatkan dengan slogan kempen “Ubah” serta maskot ‘burung enggang’ yang diperkenalkan oleh DAP dan serta dikaitkan dengan faktor kepemimpinan Tan Sri Abdul Taib Mahmud yang sudah lama sejak 30 tahun yang dikatakan tidak membawa perubahan yang menyeluruh di Sarawak serta dikaitkan dengan pembolotan kekayaan hasil negeri Sarawak yang berlegar di kalangan kerabat beliau sahaja.

Masyarakat Cina di Malaysia adalah masyarakat yang begitu berminat dengan politik. Mereka adalah amat sensitif dan sentiasa mengikuti perkembangan politik Tanah Air dan memahami bahawa, sistem politik direka untuk kegunaan dan pemulangan untuk orang politik dan sesiapa saja yang menyokong ahli politik itu. Mereka sedar, sistem politik tidak dapat ditukar atau mengubah tetapi mereka perlu mencari posisi mereka dalam sistem politik itu sendiri. Isu utama dalam politik adalah kuasa (*power*). Sesiapa yang mempunyai kuasa ini, tentunya akan digunakan kuasa itu ke atas orang yang tidak punya kuasa. Kuasa yang diberi pada ahli politik oleh pengundi selalunya dikawal oleh badan kehakiman yang mempertahankan Perlembagaan Negara yang diterima oleh majoriti rakyat dan inilah proses demokrasi. Walau pun hakikatnya kuasa politik itu adalah asal dari rakyat, tetapi kuasa politik itu akan menjadi hak ahli politik mutlak sehingga pilihan raya yang baru. Pilihan raya merupakan mandat baru dan penentuan kepada siapa pengundi ingin beri kuasa tersebut.

Budaya politik etnik Cina menunjukkan mereka mempunyai pemikiran politik yang dinamik serta terbuka dalam memilih parti atau calon yang bertanding dalam setiap pilihan raya. Ini dapat dilihat dalam pilihan raya umum 1990 dan 1995 iaitu di negeri Pulau Pinang, bagi kawasan Dewan Undangan Negeri (DUN) mereka mengundi BN untuk mengekalkan kesinambungan pembangunan negeri yang selaras dengan pemerintahan BN di peringkat Malaysia/Persekutuan namun bagi kawasan Parlimen pula, mereka menyokong DAP agar isu/masalah yang tidak diselesaikan oleh BN di peringkat negeri dapat disuarakan oleh wakil rakyat DAP di peringkat Parlimen/Negara seterusnya dapat mewujudkan situasi *check & balance*/sekat dan imbang terhadap kuasa politik BN di peringkat nasional. Pola pengundian etnik Cina lebih bersifat universal iaitu mementingkan isu nasional seperti isu rasuah, keadilan dan ketelusan berbanding isu lokal/setempat. Mereka juga bersifat ‘berani berubah’ secara total atau disebut sebagai ‘tsunami politik’ dengan memecah tembok ‘status quo’ BN di kawasan yang tidak pernah dimenangi parti-parti pembangkang dan berperanan menumbangkan Kerajaan BN di Selangor, Perak, Pulau Pinang dan Kedah yang diterjemahkan melalui kuasa politik mereka iaitu undi. Keputusan politik etnik Cina juga menunjukkan undi mereka menjadi penentu kepada kemenangan di kawasan majoriti etnik Cina dan campuran serta pembentukan Kerajaan yang mempunyai jumlah kerusi di kawasan bandar yang dominan seterusnya dapat memecahkan hegemoni politik BN di negara ini.

Keputusan PRU DUN Sarawak 2011

BN meneruskan penguasaan Kerajaan negeri buat penggal ke-10 dengan memperoleh 55 kerusi namun peratusan undi popular yang diperolehnya menurun berbanding pilihan raya negeri 2006. Berdasarkan maklumat dikeluarkan Suruhanjaya Pilihan Raya (SPR), BN merekodkan 372,379 undi atau 54.5 peratus daripada keluar mengundi kali ini. 5 tahun lalu, BN menerima 62.91 peratus (341,587 undi) dan 71.16 peratus (382,137 undi) pada 2001. Sarawak mengadakan pilihan raya negeri kesembilan dan kelapan pada 2006 dan 2001 di mana masing-masing hanya 69 dan 43 kerusi disaingi selepas bakinya dimenangi BN tanpa saingan. Kali ini BN memperoleh 55 kerusi, Pakatan Rakyat pula 15 kerusi manakala baki satu dimenangi oleh Bebas. BN memperolehi kemenangan majoriti 2/3 dalam pilihan raya ini dengan memenangi 55 daripada 71 kawasan DUN dengan Parti Pesaka Bumiputera Bersatu (PBB) memenangi 35 kerusi, Sarawak United People's Party (SUPP) 6 kerusi, Parti Rakyat Sarawak (PRS) 8 kerusi dan Sarawak Progressive Democratic Party (SPDP) 6 kerusi. Bagi Pakatan Rakyat pula, memenangi sebanyak 15 kerusi dengan Democratic Action Party (DAP) sebanyak 12 kerusi dan Parti Keadilan Rakyat (PKR) 3 kerusi serta satu lagi kerusi dimenangi oleh calon Bebas (Berita Harian 17 April 2011).

Parti Pesaka Bumiputera Bersatu (PBB) bertanding di 35 kawasan DUN dan memenangi kesemua kawasan yang dipertandingkan. PBB merupakan parti utama dalam komponen BN Sarawak yang dipimpin oleh Ketua Menteri Sarawak, iaitu Tan Sri Abdul Taib Mahmud. PBB merupakan percantuman Parti Pesaka dan Parti Bumiputera pada tahun 1973. Parti gabungan ini merupakan percaturan antara bumiputera Islam dan bukan Islam. Sistem pilihan raya negara ini tidak menggunakan pemerolehan undi popular dalam pembahagian kerusi. Dalam pilihan raya negeri kali ini, baki undi popular pergi kepada barisan pembangkang dan calon-calon Bebas. Pakatan Rakyat (PR) yang pertama kali bertanding dalam satu perikatan tiga parti di peringkat negeri memperoleh 38 peratus, sekaligus memperlihatkan peningkatan undi popular kali ini. Kali ini, DAP yang memenangi 12 kerusi merekodkan 134,847 undi (19.7 peratus), Parti Keadilan Rakyat dengan memperoleh tiga kerusi mendapat 117,100 undi (17.14 peratus) manakala PAS yang gagal memperoleh sebarang kerusi mengumpulkan 9,719 (1.4 peratus). Pada pilihan raya negeri 2006, DAP mengumpulkan 82,134 undi (15.13 peratus), PKR (47,348 undi; 8.72 peratus) dan PAS (1,901 undi; 0.35 peratus). 5 tahun lalu, BN bertanding di kesemua 71 kerusi tetapi menang dua kerusi tanpa dicabar pada hari penamaan calon manakala DAP bertanding di 12 kawasan, PKR (25), PAS (satu), SNAP (29) dan Bebas (20). Peningkatan undi popular bagi parti-parti komponen PR juga ada kaitan dengan bilangan kerusi yang ditandingi kali ini, yang meningkat berbanding lima tahun lalu khususnya PKR. Kali ini kesemua kerusi disaingi BN dengan DAP bertanding di 15 kerusi, PKR bertanding di 49 kerusi majoriti Melayu/Melanau dan Dayak, dan PAS di lima kawasan Melayu manakala SNAP di 26 kerusi majoriti Dayak, Parti Cinta Malaysia (PCM) di enam kawasan Bumiputera dan 41 calon Bebas. SNAP dan PCM yang turut tidak memperoleh sebarang kerusi masing-masing menerima 15,663 undi dan 2,895 undi. Menurut Pengerusi SPR, Tan Sri Abdul Aziz Mohd Yusof, jumlah bilangan keluar mengundi 682,854 orang atau 70 peratus. Jumlah undi ditolak sebanyak 8,224 undi. Kerusi DUN yang merekodkan majoriti tinggi ialah Bukit Assek iaitu 8,827 undi manakala majoriti paling rendah ialah Senadin iaitu 58 undi. Jumlah calon yang hilang deposit kerana gagal mendapat 1/8 daripada jumlah undi keseluruhan ialah 71 calon.

Terdapat beberapa petunjuk diperoleh melalui pilihan raya negeri Sarawak ke-10. Pertama, masyarakat Cina menolak Parti Bersatu Rakyat Sarawak (SUPP) yang mana keadaan tersebut tidak jauh berbeza dengan nasib MCA dan Gerakan di Semenanjung berikutan penguasaan DAP di kawasan majoriti pengundi Cina. Kedua, Parti Pesaka Bumiputera Bersatu (PBB) terus dominan untuk menjadi penghalang kepada parti pembangkang mengambil alih pemerintahan negeri apabila masyarakat Bumiputera seperti Melayu/Melanau dan Dayak terus memberi kepercayaan kepada parti pimpinan Tan Sri Abdul Taib Mahmud. Ketiga, Parti Keadilan Rakyat (PKR) belum berjaya menambat hati masyarakat Sarawak di sebalik kejayaan meraih tiga daripada 49 kerusi yang dipertandingkan walaupun pengerusinya di negeri ini, Baru Bian yang diuar-uarkan sebagai bakal Ketua Menteri, menang di Ba'kelalan. Enam daripada 49 calon PKR hilang wang pertaruhan. Dua lagi kawasan dimenangi PKR ialah kawasan majoriti pengundi

Iban (96.20 peratus) iaitu kerusi Dewan Undangan Negeri (DUN) Krian di Bahagian Sri Aman dan DUN Batu Lintang di Kuching yang mempunyai majoriti pengundi Cina (83.40 peratus).

Calon PKR, Ali Biju, 43, dianggap 'giant killer' kerana menewaskan pemimpin veteran, Datuk Peter Nyarok, yang juga Timbalan Presiden Parti Demokratik Progresif Sarawak (SPDP) di Krian yang dilihat sebagai campuran undi protes dan populariti calon. Ali, seorang usahawan dan anak tempatan yang berasal dari Saratok dilihat sebagai calon memenuhi kehendak rakyat iaitu muda, berkerjaya dan popular berbanding Nyarok, 69, yang sudah beberapa penggal di kawasan tersebut. Pada 2006, Nyarok menang dengan majoriti 2,089 undi dan kali ini, jumlah majoriti hampir sama diperolehi Ali, 2,090 undi. Kejayaan PKR bagi kerusi Batu Lintang, tidak lebih daripada kejayaan kerjasama DAP-PKR apabila calonnya, See Chee How menewaskan calon BN (SUPP), Sih Hua Tong dengan kelebihan 8,381. Pada 2006, kerusi itu dimenangi DAP. Andainya, DAP dan PKR bertanding, sudah pasti DAP menang di situ. Begitu juga di Ba'kelalan apabila Baru Bian menang selepas dua percubaannya sebelum ini gagal menerusi tiket Bebas dan Parti Kebangsaan Sarawak (SNAP). Banyak isu dimainkan di dataran tanah tinggi itu berkisar kepada Tanah Hak Adat Bumiputera (NCR) dan kitab Injil yang dicetak dalam bahasa Melayu. Masyarakat Lun Bawang dan Kelabit di utara Sarawak tidak senang dengan isu kitab injil kerana selama ini tiada masalah bagi mereka namun secara tiba-tiba ia mencetuskan kontroversi, yang dianggap mengganggu ketenteraman mereka dengan isu sensitif. Calon Bebas di DUN Pelagus (George A/k Lagong) pula menang kerana kerana protes pengundi terhadap BN yang tidak mencalonkan penyandang (Larry Sng Wei Shien) untuk kembali bertanding atas tiket BN.

Pengundi di Sarawak masih sukar menerima kemunculan parti dari Semenanjung terutama PKR dan PAS yang kesemua lima calonnya (PAS) tewas. Paling merosot ialah SUPP, parti berasaskan kaum Cina tertua di Sarawak apabila menang enam daripada 19 kerusi ditandingi. Empat daripada enam calon menang ialah keturunan Dayak iaitu Iban dan Bidayuh yang majoriti pengundinya Bumiputera, manakala baki dua lagi kerusi dimenangi Cina, melalui sumbangan undi Bumiputera Melayu/Melanau dan Iban yang menyelamatkan keadaan. Misalnya, di kerusi DUN Bawang Assan di Sibu dimenangi Timbalan Presiden SUPP, Datuk Wong Soon Koh yang sebelum ini Menteri Kabinet negeri, mempunyai 34.84 pengundi Iban manakala pengundi Cina 59.73 peratus, menewaskan muka baru DAP, Alice Lau Kiong Yieng, 29. Begitu juga di DUN Senadin, pengundi Cina cuma 50.12 peratus, dimenangi seorang lagi pemimpin kanan SUPP, Datuk Lee Kim Sin, dengan majoriti tipis 58 undi. Pengundi Melayu/Melanau di kawasan tersebut ialah 28.23 peratus manakala Iban (17.04 peratus). Semua kerusi SUPP di kawasan majoriti Cina disapu bersih DAP yang berjaya mendapat 12 kerusi daripada 15 kawasan ditandingi sekaligus merupakan prestasi membanggakan parti itu dan kini menyasarkan Pilihan Raya Umum Ke-13 sebagai wadah terus menggempur Sarawak.

SNAP, parti kedua tertua di Sarawak dan pernah melahirkan Ketua Menteri pertama (1963/1966), gagal memberi impak apabila 24 daripada 26 calonnya hilang wang deposit kerana gagal mendapat 1/8 daripada jumlah undi keseluruhan. Nasib juga tidak menyebelahi dua parti baru, Parti Cinta Malaysia (PCM) dan Parti Ekonomi Rakyat Sarawak Bersatu (PERSB). PCM bukan sahaja kalah di enam kawasan ditandinginya, malah gagal mempertahankan kerusi dimenangi Pengerusi PCM Sarawak, Gabriel Adit Demong di Ngemah atas tiket Bebas pada 2006. PERSB gagal di semua 15 kawasan ditandingi atas tiket Bebas dengan menggunakan logo kapal terbang berikutan belum mendapat kelulusan Pendaftaran Pertubuhan. Walau bagaimanapun, kejayaan PBB memenangi semua 35 kerusi ditandingi adalah mengagumkan meskipun menjelang 24 jam sebelum pengundian, laporan diterima bilik operasi BN menunjukkan sekurang-kurangnya di dua kawasan hitam iaitu kemungkinan PBB kalah.

Faktor utama yang memangkin kepada kemenangan BN Sarawak (berdasarkan kerusi DUN) adalah disebabkan pengundi masih yakin terhadap BN Sarawak dan dasar politik yang bertunjangkan 'politik pembangunan' melalui cetusan idea Ketua Menteri, Tan Sri Abdul Taib Mahmud. Isu yang dimainkan pembangkang dan calon Bebas, tidak diterima baik pengundi, yang akhirnya percaya bahawa mereka mahukan kestabilan politik dan pembangunan, terutama kemudahan asas yang masih berkurangan khususnya di luar bandar. Keberkesanan jentera kempen BN Sarawak yang cukup efektif dari segi pengalaman, gerak kerja dan biayaan kewangan berbanding jentera kempen pembangkang juga tidak boleh kita nafikan. Ini ditambah lagi dengan barisan calon BN Sarawak yang lebih mantap dan

berpengalaman berbanding calon pembangkang. Ketidaksepakatan dan kelemahan koordinasi di kalangan parti-parti pembangkang (Pakatan Rakyat dan SNAP) juga memberi kelebihan kepada BN dalam PRU DUN Sarawak 2011.

Kesimpulan

Responden mementingkan calon yang mendengar pandangan mereka serta jujur untuk membantu rakyat dalam setiap aduan dan permasalahan yang mereka hadapi. Mereka juga menyokong parti yang memperjuangkan isu kemanusiaan dan dapat menunaikan janji. Kemenangan BN di kawasan luar bandar dikaitkan dengan sentimen 'politik pembangunan' yang dikempenkan sejak sekian lama serta peri pentingnya pengekalan 'status quo' dan hegemoni BN yang berpengalaman dalam meneraju negeri Sarawak manakala kemenangan DAP di kawasan bandar bertitik tolak daripada kesedaran pengundi bandar terutamanya kaum Cina terhadap pentingnya isu kemanusiaan sejagat seperti isu ekonomi makro, rasuah, ketelusan, hak asasi serta isu kepemimpinan negeri Sarawak. Pengundi bebas membuat pilihan dan pilihan mereka masih dipengaruhi oleh pelbagai faktor yang menjadi kriteria. Kriteria tersebut amat penting diambil kira oleh calon dan parti politik yang bertanding dan bagaimana ia dapat diserapkan ke dalam strategi memenangi hati pengundi. Walaupun pola perlakuan politik berubah mengikut keadaan persekitaran dan isu semasa namun kriteria seperti kepemimpinan dan personaliti calon, isu yang diperjuangkan parti dan pelaksanaan pembangunan akan menjadi teras dalam membuat keputusan memilih calon dan parti politik. Apa yang penting ialah kriteria pengundi mestilah selaras atau sama seperti yang dipunyai oleh calon dan parti. Sekiranya tidak sama, akan berlaku konflik antara aspirasi pengundi, calon dan parti.

Rujukan

- Aeria A. (1997) The politics of development and the 1996 Sarawak state election. *Jurnal Kajian Malaysia*. 15 (1&2), 57-83.
- Abdul Taib Mahmud (2000) *Pemikiran politik pembangunan mencapai wawasan 2020 cara Sarawak*. Angkatan Zaman Mansang (AZAM) Sarawak, Kuching.
- Ahmad Nidzammuddin Sulaiman, Neilson Ilan Mersat (1994) Dayakisme lawan politik pembangunan dalam Pilihan Raya Negeri Sarawak 1991. In: Ahmad Nidzammuddin Sulaiman et al (eds) *Politik Sarawak*. Dewan Bahasa dan Pustaka, Kuala Lumpur.
- Ansir Salim, Ajis Lepit (2008) Senario Pilihan Raya ke-12 di Sabah: Antara calon atau parti. In: Worrn Hj. Kabul et al (eds) *Prosiding Seminar Politik Malaysia: Landskap politik Malaysia pasca pilihan raya ke-12*. Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA, Sabah.
- Hanapi Dollah (2008) Politik Melanau: Pembangunan dan kemunduran. In: Ahmad Nidzam Sulaiman (ed) *Prosiding Pilihan Raya dan Pembangunan Politik Sarawak*. Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Ismail Ali, Mosli Tarsat (2009) Pakatan pembangkang dalam Pilihan Raya Negeri Sarawak 2006. In: Nidzam Sulaiman, Zaini Othman (eds) *Pilihan raya dan pembangunan politik Sarawak*. Universiti Malaysia Sabah, Sabah.
- Junaidi Awang Besar, Mohd Fuad Mat Jali, Abdul Halim Sidek, Yahaya Ibrahim, Noor Aziah Hj. Mohd Awal, Khaidzir Hj. Ismail. 2009. Pembangunan dan pilihan parti politik: Kajian kes di Dewan Undangan Negeri (DUN) Batang Air, Sarawak. *Persidangan International Conference Of Social Science And Humanity (ICOSH) 2009*. Anjuran Fakulti Sains Sosial Dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi, Selangor. 2-3 Disember.

- Misliyana Menterang (2003) *Pengaruh pembangunan dan latar belakang sosioekonomi ke arah pembentukan tingkah laku pengundi: Tumpuan Daerah Betong dalam Pilihan Raya Dewan Undangan Negeri Sarawak 27 September 2001*. Projek Sarjana. Program Geografi, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohd Faisal Syam Abdol Haziz, Neilson Ilan Mersat, Ahi Sarok (2002) *Tingkah laku pengundian dalam Pilihan Raya parlimen Sarawak*. Unit Penerbitan Universiti Malaysia Sarawak, Kota Samarahan.
- Mohd Fuad Mat Jali, Junaidi Awang Besar (2009) Pilihan Raya Kecil Parlimen Kuala Terengganu (P36) Januari 2009: Satu pungutan pendapat awam Pra-Pilihan Raya. *Prosiding Seminar Bersama Universiti Hasanuddin dan Universitas Kebangsaan Malaysia (SERUMPUN) IV*. Penelitian Dunia Melayu Malaysia-Indonesia. Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Mohd Fuad Mat Jali (2009) Parameter pemilihan calon dan parti dalam Pilihan Raya Sarawak 2006. In: Nidzam Sulaiman, Zaini Othman (eds) *Pilihan raya dan pembangunan politik Sarawak*. Universiti Malaysia Sabah, Sabah.
- Pemerhatian dan soal selidik di lapangan (DUN Opar, Tasik Biru, Pantai Damai, Demak Laut, Tupong, Samariang, Satok, Padungan, Pending, Batu Lintang, Kota Sentosa, Batu Kawah, Muara Tuang, Bengoh, Tarat, Tanjung Datu, Layar, Batang Ai, Belawai, Dalat, Balingian, Kedup, Sadong Jaya, Beting Maro, Bukit Begunan, Engkelili, Saribas, Dudong, Pelawan, Daro, Jemoreng, Meluan, Nangka, Repok, Meradong, Bukit Assek, Machan, Pakan, Bawang Assan, Kidurong, Jepak, Kemena, Lambir, Pujut, Piasau, Senadin, Bekenu, Bukit Kota, Batu Danau dan Bukit Sari), 26 Februari - 27 Mac 2011.
- Wan Abdul Rahman Wan Abdul Latif, Mohd Fuad Mat Jali (2003) Pilihan Raya DUN Sarawak 2001: Satu analisis ekonomi politik. *Jurnal JEBAT* 30, 23-41.
- Zaini Othman, Nidzam Sulaiman (2009) Barisan Nasional, hegemoni dan pembangunan politik Sarawak. In: Nidzam Sulaiman, Zaini Othman (eds) *Pilihan Raya dan pembangunan politik Sarawak*. Universiti Malaysia Sabah, Sabah.